

מאמרים ומחקרים

מרד הדרוזים

שמעון אביבי

הדרוזים בהר הלבנון נאלצו להשלים עם גיוס החובה ופירוק הנשק שהוטלו עליהם. לעומתם, הדרוזים בסוריה היו אוכלוסייה מתבדלת, שרובה התגורר במקור מות מרוחקים ממרכזי השלטון, ומעורבים פחות בפעילות נגדו. הדברים השתנו בשנת 1837 כאשר המצרים דרשו לגייס לצבא את הדרוזים בחורן ולפרקם מנשקם, שעוררו התנגדות עזה מצדם. הפגיעה בכבודו של מנהיגם הייתה העילה האחרונה לפרוץ המרד נגד המצרים.

אבראהים פחה דרש מהאמיר בשיר להקצות אלפי לוחמים נוצרים מהלבנון ללחימה בדרוזים בוואדי א-תים. האמיר לא סרב לבקשתו שפרושה הוא חלוקת הר הלבנון לשתי קבוצות שיתעמתו ביניהן על בסיס עדתי. מספר היסטוריונים רואים בהסכמתו של האמיר בשיר שהאב השני טעות מרה שחרצה את גורלו של האיחוד הלאומי של הלבנון. התנהגות זו חיזקה את החלוקה הפוליטית בלבנון, ולראשונה על בסיס עדתי.

הגיוס ופירוק הדרוזים בלבנון מנשקם

בסוף שנת 1834 פנה אבראהים פחה לבשיר שהאב השני וביקשו לגייס 1,600 צעירים דרוזים מלבנון. הלה חשש שלא יוכל לגייס מספר כה גדול וביקש להפיחיתו בחצי ואבראהים נענה לבקשתו. בתחילת 1835 כינס האמיר את השיח'ים הדרוזים והודיע שעליהם לספק 800 מגויסים. השיח'ים דחו את הדרישה בטענה שהם חוששים כי בניהם יתבוללו בין המוסלמים וישכחו את דתם האמיתית במשך שהותם הממושכת בצבא (15 שנים). הם הוסיפו שיהיו נכונים לסייע בכל דרך, אך לא בגיוס חובה. האמיר בשיר חשש מהתמרדות הדרוזים וניסה לשכנע את המצרים לפטור אותם מחובת הגיוס. אבראהים נאות להעביר בקשה זו לאביו, בהוסיפו שהלבנונים סייעו למצרים בתחומים רבים וכי הם "גדלו בני חורין, ואם יוכרחו להתגייס – יתמרדו". אך מוחמד עלי לא היה מוכן לפשרה, ואף לא הסכים להשאיר נשק בידיהם. הפרידה מהנשק הייתה קשה לדרוזים לא פחות מהגיוס עצמו, שכן חששו לעמוד חסרי אונים מול השלטון והבדווים.

האמיר בשיר נאלץ לתמוך בשלטונות ולסייע להם בגיוס ובפירוק הנשק. תחילה התנהל הגיוס בלבנון בשיטת ההגרלה בין התושבים הדרוזים, אך ניתן היה לשלם

מפת אזור המרד וקרבות הדרוזים

כופר תמורת פטור מגיוס. ברם, הסדר זה בוטל כעבור זמן קצר, ועול הגיוס שחל על כלל האוכלוסייה הוטל גם עליהם. הדרוזים גילו התנגדות לכל ניסיון לגייס את בניהם. האמיר ייעץ למצרים להפחידם על ידי הפגנת כוח מרשימה. כך הגיע אבראהים פחה לבית א-דין כשעמו 10,000 חיילים מצרים. הדרוזים לא יכלו להתנגד לכוח זה ו-1,000 מבניהם גויסו. נשקם הוחרם כפי שנאסף משאר תושבי לבנון. הוקמו שלוש יחידות עבור הדרוזים, בנות 180 חיילים כל אחת, שבהן שירתו דרוזים בלבד, על מנת למנוע את התבוללותם. יחידה אחת סופחה לדיביוזית חי"ר של הצבא המצרי, שתי היחידות האחרות נשלחו לאלכסנדריה ושאר המגויסים נשלחו לסוידא, עיר הנמל בצפון סוריה. בני השיחיים שבין המגויסים נעשו מיד קצינים. תחילה גויסו שליש מהצעירים הדרוזים, אך לרגל פעולות דיכוי מרד

הפלחים' בארץ ב-1834, הגדילו השלטונות את דרישותיהם למגויסים, וכמחצית ממניין הצעירים הדרוזים בלבנון חויבו להתגייס. באביב 1835 נכנעו כל המוסלמים והדרוזים בלבנון לצווי גיוס החובה ופירוק הנשק.

המרד בחורן

הרקע לפרוץ המרד

עד קיץ 1837 לא נדרשו תושבי הר הדרוזים (ואף לא הבדווים יושבי האזורים הסמוכים) למסור נשק או להתגייס לצבא המצרי. אך מוחמד עלי הבין שעוד נכונו לו מאבקים קשים עם העות'מאנים, והורה לשריף ביי, מושל דמשק, לגייס את הצעירים הדרוזים בחורן. שריף זימן אליו את יחנא אל-חמדאן, שיח' השיח'ים של הר הדרוזים, ודרש ממנו לגייס 175 צעירים דרוזים. השיח' טען כי הדרוזים זקוקים לבניהם כדי להגן על עצמם ועל יישוביהם מפני הבדווים וכדי לעבד את אדמותיהם. במקום זאת הציע שהם ישלמו יבול של 200 פדאן (פדאן = 2,400 מ"ר). שריף דחה את ההצעה, והשיח' עמד בסירובו. שריף נמלא חמה, וסטר לשיח' על לחייו, לעיני הנכבדים מדמשק שנכחו בפגישה, ונתן לו אורכה של עשרה ימים לגיוס המבוקש. השיח' חזר כעוס מדמשק, כינס את מנהיגי הדרוזים בחורן ודיווח להם על דרישות המצרים ועל יחסם כלפיו. הדרוזים רגזו על העלבת מנהיגם, והחליטו לדחות את דרישות המצרים. הם גם התקשרו עם שבטי הבדווים השכנים כדי לפעול יחדיו נגד הגיוס.

הדרוזים והבדווים תקפו את כפרי המוסלמים בחורן, שהיו תחת חסות המצרים, והרגו את נציגיהם ושדדו את רכושם. כוח שנשלח נגדם, הופתע בידי הדרוזים ומרבית אנשיו נהרגו, מלבד מפקדם, שהצליח להימלט ולדווח על תוצאות הקרב. הדרוזים חששו מהמצרים ונסוגו לאזור א-לג'א בצפון-מערב הר הדרוזים, אזור בולתי קשה למעבר. בתחילת ינואר 1838 שלחו המצרים להר כוח צבאי שמנה כ-6,000 לוחמים בפיקודו של מוחמד פחה, מפקד הצבא המצרי בארץ. הקרב נערך בכפר בִּצְרָא, אך אש התותחים הניסה את הדרוזים חזרה לעומק אזור א-לג'א, והכפר נהרס.

הקרבות באזור א-לג'א

באמצע ינואר 1838 כבשו המצרים את הכפר הדרוזי סומיט סמוך לאזור א-לג'א. בהתקפת נגד נהרגו מפקד הכוח המצרי ועמו קצינים וחיילים רבים. במהלך הקרב ערקו לצד הדרוזי כ-800 חיילים, בעיקר דרוזים מהלבנון ומוסלמים מאזור שכם. המצרים לא השלימו עם תבוסתם וריכזו כוח צבאי גדול. אבראהים פחה החיש כוחות חדשים, מוחמד עלי שלח 4,000 לוחמים אלבנים, וכן הגיעו 7,000 לוחמים מכרתים, שהיו מאומנים – בניגוד למצרים – להילחם באזורים הרריים. הכוח מנה עתה 20,000 חיילים. ב-9 בפברואר 1838 הגיע ממצרים שר המלחמה המצרי, אחיו של מוחמד פחה, מפקד הצבא המצרי בארץ ישראל ובסוריה. באמצע פברואר הגיע הכוח המצרי למבואות א-לג'א ממערב, והמשיך מזרחה לאזור סלעי הבולת,

מנהיג דת דרוזי מדיר אל קמאר שבלבנון, בהדפס מ־1875

וכעבור יומיים הגיע למרכז א־לג'א, מבלי להבחין במורדים. הלוחמים הדרוזים הפתיעו את הכוח המצרי, הסתערו מכל עבר וירו עליו אש עזה. ההפתעה הייתה מושלמת, והצבא המצרי נסוג בהשאירו ציוד ונשק רב. למצרים היו כ־4,750 הרוגים, בעוד שאבדות הדרוזים היו כ־300 הרוגים בלבד מתוך כ־2,000 לוחמים.

מלחמת המים

הכישלון בקרב הדאיג מאוד את אבראהים פחה והוא הכין תכנית מפורטת להכות במורדים. תכניתו כללה התקפה על בסיסיהם והטלת מצור עליהם תוך הצמאתם. הוא השתלט על מקורות המים באזור א־לג'א, ששימשו את צבאו ויתרם נסתם בעפר, כדי שהאוכלוסייה תסבול מצמא.

אבראהים נתקל בהתנגדות עזה של המורדים שהסבו לצבאו נפגעים רבים, אך בזכות היתרון המספרי הגדול וציודו העדיף, הצליח לגבור עליהם בכפר פֶּרְאק, בכניסה הצפונית לאזור א־לג'א, ולהשתלט על מקורות מימיו. הכוחות נלחמו במשך כחודשיים והמצרים איבדו למעלה מ־2,000 מחייליהם, לעומת כ־300 הרוגים בקרב הדרוזים. המצרים סתמו כל מקור מים אפשרי ומנעו מהדרוזים מים למחיה. ברם, המורדים סירבו להיכנע בתקווה שפתיחת חזית שנייה למרגלות החרמון תקל עליהם.

המרד בוואדי א־תים

באביב 1838 ביקשו המורדים בחורן מאחיהם בוואדי א־תים שלמרגלות החרמון לסייע להם ולפתוח חזית חדשה נגד המצרים. אבראהים פחה החליט לחסל במהירות חזית זו, וציווה להפגיו בירי ארטילרי כבד את המורדים שהתבצרו בכפרים, לפשוט על יישוביהם ולהרוג את הגברים והנשים עד האחרון שבהם. שְבִלִי א־ל־עֲרִיאן, מפקד דרווי מִכְרַאשִׁיא א־ל־וואדי, עזב את א־ל־ג'א עם פרשיו והתבצר בִּמְגִ'דֵל שְמִס. הוא ליכד סביבו דרוזים מן האזור שתקפו את החיילים המצרים ואת הלוחמים שהופנו נגדם מן הלבנון. עד מהרה הגיע מספר המורדים בהנהגתו ל־400 פרשים ו־1,000 לוחמים רגלים. ב־4 באפריל 1838 תקפו המצרים כוח דרוזי גדול, הביסו אותו ואל־עֲרִיאן נאלץ לעזוב את מְגִ'דֵל שְמִס. הוא פנה צפונה והשתלט על ראשיא א־ל־וואדי, תקף את בנייני הממשל, הרג את מושל העיר וקרא לדרוזים, שמנו עתה כ־4,500 לוחמים, להצטרף לשורותיו. אבראהים פחה שיגר נגדם 1,000 חיילים מצוידיים בתותחים. בקרב שהתחולל הביס אל־עֲרִיאן את הכוח הרגלי המצרי, אך התותחנים התמקמו על הגבעות מסביב לעיר והפגיו את הכוחות הדרוזיים. הללו התחכמו ושלחו בלילה כשמונים שוורים לעבר עמדות הארטילריה, והמצרים הפגיו את השוורים. לפני שעמדו על טעותם, תקפו אותם הדרוזים, הרגו את רובם, שבו את הנותרים, ותותחים רבים נפלו לידיהם. המצרים, שהיו נצורים במבצר העתיק של ראשיא, הצליחו להימלט בלילה, אך נפלו בידי הדרוזים.

מערכת ואדי בכא – 'מערכת האחים'

תכניתו הלא אנושית של אבראהים פחה לדיכוי המרד באזור א־ל־ג'א על ידי הצמאת התושבים, דרבנה את אחיהם בִּחְצִיָּה ובהרי השוף להצטרף לכוחותיו של שְבִלִי א־ל־עֲרִיאן. בראשם עמדו שיח' נַאצֵר א־דִין א־ל־עֲמַאד ושיח' חֶסֶן גִ'נְבֵלָאט שהצטרפו אליו עם רבים מתומכיהם. כשנודע להם על שיירת מזון מצרית מדמשק, הם השתלטו עליה. המצרים החישו חיילים אלבנים להילחם בהם ושני השיח'ים ו־750 איש מאנשיהם השיבו מלחמה שערה. אבראהים פחה הגיע אף הוא לשדה הקרב ותקף את הדרוזים מאחור. הללו נסוגו לוואדי בִּכָּא הקרוב, אך המצרים הרבים הקיפו אותם מכל עבר. השיח'ים נלחמו שם עם אנשיהם עד שאזלה תחמושתם. שיח' נַאצֵר א־דִין א־ל־עֲמַאד פקד על אנשיו לא לסגת אלא להמשיך ולהילחם בנשק קר ועמד בראש לוחמיו המסתערים כשחרבו שלופה בידו, עד שנפל בקרב. רק 50 מאנשיו ניצלו וכל השאר נהרגו. שיח' חֶסֶן גִ'נְבֵלָאט הבין שהובס, ונסוג עם אנשיו במעלה הוואדי למרומי החרמון. במערכה זו נהרגו 40 זוגות אחים והיא קרויה על כן 'מערכת האחים'.

מערכת ג'נעם

לאחר מערכת ואדי בכא התקבץ חלק מהמורדים הדרוזים במקום הררי, על מורדות החרמון, שנקרא גִ'נְעֵם, כ־3 ק"מ מצפון לכפר שִׁבְעָא. אבראהים פחה החליט לתקוף אותם בשלוש חזיתות. לשם כך קרא לאמיר ח'ליל בן בשיר השני, שהיה עם כוחו-

תיו באזור חצביה, ולמפקד אזור צידון, שחש לבניאס עם צבאו שכלל את אנשי אזור שכם, וביקשם להיערך לתקיפת המורדים. הדרוזים הדפו אותם, גרמו להם אבדות כבדות והכריחו לסגת לחצביה. כך היה גם גורלם של אנשי שכם שנאלצו לשוב על עקבותיהם לבניאס. אך בחזית השלישית כשלו המורדים, בגלל מספרם המועט, ולא הצליחו להדוף את המצרים. לאחר קרב קשה, שנמשך יום ולילה, נאלצו המורדים לסגת. אבראהים פחה נכנס לכפר שבעא כמנצח ושלח שליח אל הדרוזים בג'נעם בדרישה שימסרו את נשקם. למחרת הגיעה לכפר משלחת דרוזית שאמרה לאבראהים שהדרוזים נכונים לקבל את דרישתו בתנאי שיסולח להם, ואבראהים נענה לבקשתם.

סוף המרד

אבל שבלי אל-עריאן, ועמו חלק מהמורדים הדרוזים מהר הלבנון, סרבו למסור את נשקם, וחלקם אף הצטרף מחדש למורדים בחורן. אבראהים הבין, שעל מנת להשליט שקט באזור ואדי א-תים עליו להכניע את שבלי, ופקד על כוחותיו לרדוף אחריו ולתפסו. אך הוא הצליח לחמוק יותר מפעם. ברם, המרדף הבלתי פוסק הביאו להחלטה להשלים עם אבראהים. נודע לו, באמצעות מתווכים ששלח שאבראהים מוכן לסלוח לו אם ייכנע, וכך היה. אבראהים התייחס לשבלי בכבוד רב, בהערכה ובסלחנות, השאיר לו את נשקו ומינה אותו למפקד יחידת פרשים בלתי סדירים בשירות המצרים, שכללה כ-500 לוחמים.

הסלחנות כלפי הדרוזים בוואדי א-תים, והיחס הטוב כלפי מנהיגם, השפיעו על החלטת המורדים לסיים את המרד. מרד הדרוזים בוואדי א-תים הביא לריתוק יחידות של הצבא המצרי לאזורם, ובכך הפחית את הלחץ על החורן, וסייע למורדי אל-ג'א לפרוץ את המצור. אך מצב הדרוזים באזור זה היה בכי רע: מקורות המים ותבואות הקיץ שלהם הושמדו. עם זאת, אבראהים חשש שהצבא העות'מאני ינצל את המרד ויתקוף את כוחותיו. לפיכך שלח לחורן נציג מטעמו כדי לשכנע את המורדים להניח את נשקם. הדרוזים הגיעו להבנה עם אבראהים שהמצב באזורם יישאר כפי שהיה לפני המרד. בתחילת אוגוסט 1838 הגיעו מנהיגיהם, מלווים בלוחמים רבים מאזור אל-ג'א, ונפגשו עם שריף ביי בדרום אל-ג'א, שם הקים את מחנהו. השיח'ים הדרוזים הביעו את נאמנותם לשלטון, מסרו 700 רובים ועוד 2,000 רובים שנפלו בידיהם שלל. בכך הסתיים המרד. לאחר מכן הירשה אברא-הים לדרוזים לשאת נשק ונמנע מלגייסם לצבאו.

הדרוזים וביזת היהודים בצפת

בתקופת השלטון המצרי סבלו יהודי צפת מפרעות שהדרוזים היו מעורבים בהם. בשנת 1834 השתתפו הדרוזים בהגנת יהודי העיר (אריאל 208), ובשנת 1838 התעמרו הדרוזים ביהודי צפת (ר' עמ' 138-140).

סיכום

הדרוזים בחורן ובוואדי א-תים הצליחו להשיג את יעדי המרד: לא הוטל עליהם גיוס לצבא והם הורשו להחזיק בנשק. גיבור המרד היה שבלי אל-עריאן. הקרבות עם הדרוזים היו עקובים מדם, עלו למצרים בקורבנות רבים והם נאלצו להזעיק תגבורות של חיילים אלבנים ולוחמים מכרתים. המצרים קיבלו את תנאי הדרוזים בשל יכולת הלחימה שלהם ובשל האזורים ההרריים של החורן וואדי א-תים, ואופים הפראי של סלעי הבזלת באזור אל-ג'א, שהקשו מאוד על הצבא המצרי. המרד הדאיג את המצרים בשל עוצמתו ובשל התעצמות ריכוזי הצבא העות'מאני, שנערך להתמודדות עם המצרים. לכן עשו המצרים כל שביכולתם כדי לדכא את המרד בדרך המהירה ביותר. המאבק הצבאי לא שבר את התנגדות הדרוזים, והמצרים נאלצו לנהל עמם משא ומתן כדי לשכנעם להניח את נשקם. הדרוזים השכילו להגיע איתם להבנה שהמצב באזורם יוותר בעינו. מאז סיום המרד ועד לגירושם מארץ ישראל ב-1840, נמנעו המצרים מלהתערב בהר הדרוזים ותושביו ניהלו את ענייניהם באין מפריע. הם יצאו מן המלחמה בהרגשה שיכלו לצבא מאורגן וחזק, שהביס את הצבא העות'מאני, והנציחו זאת בשירים עממיים. המצרים הצליחו למנוע את התפשטות המרד לאזורים הלא דרוזיים. המוסלמים בדמשק גילו שמחה מופגנת לשמע ניצחונות הדרוזים ותבוסת המצרים, אך הם, כמו השלטונות העות'מאנים, לא השכילו לנצל זאת.

מקורות

עברית

אביר מרדכי 1961. המרד נגד השלטון המצרי בארץ ישראל בשנת 1834 (מרד הפלאחים בארץ ישראל), חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
הופמן יצחק תשכ"ג/1963. פעלו של מחמד עלי בסוריה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
סאלח שָׁבִיב 1989. תולדות הדרוזים, אוניברסיטת בר אילן ומשרד הביטחון.
פלאח סלמאן 2000. הדרוזים במזרח התיכון, תל אביב: משרד הביטחון.
קושניר דוד 1983. 'ארץ ישראל באימפריה העות'מאנית: קורות הארץ, דפוסי שלטון ומנהל', בתוך: יהושע בן אריה וישראל ברטל (עורכים), ההיסטוריה של ארץ ישראל. כרך 8: שלהי התקופה העות'מאנית (1799-1917), ירושלים: כתר ויד יצחק בן צבי.

ערבית

אבו צאלח עבאס וסאמי מכארם. תאריח' אלמואחדין אלדרוז אלסיאסי פי אלמשרק אלערבי [תולדות המדיניות הדרוזית במזרח הערבי], בירות: מנשוראת אלמג'לס אלדרוזי ללבחות' ואלאנמאא [פרסומי המועצה הדרוזית למחקרים ולפיתוח].
חנא אבי ראשד 1925. ג'בל א-דרוז [הר הדרוזים], מצרים: מכתבת זידאן אל-עמומיה [הספרייה הציבורית זידאן].

תודות

תודתי לפרופ' שיח' פאדל מנצור מעספיא על סיועו בתרגום המקורות מערבית.